

Den sinnliga kulturhistorien

En inledning

Då *Historisk Tidskrift för Finland* i det sista numret av sin hundraåriga årgång uppmärksammar aktuell kulturhistorisk forskning kan det ses som något av en indikator på hur historieskrivningen utvecklats under de senaste årtionden och var tyngdpunkterna ligger inom forskningen i dag. Ser man till bokmarknaden inom historia på de stora västerländska språken är de kulturhistoriska ämnena starkt representerade. Genom tvärvetenskapliga tillvägagångssätt och innovativa ämneskombinationer förenar den forskare med mycket varierande metodologiska och epistemologiska utgångspunkter. Att reducera den kulturellt informerade historieforskningen till ”kulturhistoria” som ett autonomt fack för sig är dock en chimär. Dels är den kulturhistoriska forskningstraditionen främmande för sådana gränsdragningar, dels är de historiografiska faktorerna som gett upphov till den kulturhistoriska boomen så övergripande att de påverkar också sådan forskning som inte bekänner sig som uttryckligen kulturhistorisk.

Kulturhistorien har långa rötter, som sträcker sig ända till det tidiga 1800-talets tyska idealism. Att den under senare år etablerat sig starkt som vetenskaplig trend också utanför historikerskrået beror dock snarast på den genomslagskraft som den ”nya kulturhistorien”, som uppkom efter 1970-talets kulturella vändning inom socialvetenskaperna, fick då den fördes i bräschen av framstående forskare vid prestigefyllda amerikanska lärosäten, såsom Robert Darnton, Keith M. Baker, Natalie Zemon Davis eller Lynn Hunt.¹ Med sin anknytning till

---

Texten anknyter till författarnas arbete som akademiforskare respektive forskardoktor vid Finlands Akademi, som finansierat Wolffs projekt *Comic Opera and Society in France and Northern Europe, ca. 1760–1790* (Helsingfors universitet 2013–2018, nr 273395) respektive Ilmakunnas *Diligent aristocracy: Nobility, service and work in Sweden, from the Great Northern War to the Napoleonic Wars* (Helsingfors universitet 2013–2016, nr 266059).

1. Av nämnda forskares omfattande produktion, se t.ex. Robert Darnton, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History* (New York 1984); Robert Darnton, *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History* (New York & London 1990); Robert Darnton, *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France* (New

modern kulturteori, lingvistik och Chicagoskolan gav 1980-talets *new cultural history* en förnyad vetenskaplig vigör åt den historieskrivning som intresserade sig för sociala strukturer, ritualer, gester, betydelsebärande symboler och identiteter.

Samtidigt gick historieskrivningen i Frankrike, det land som också många av de amerikanska forskarnas undersökningar rörde, från struktur till kultur. Den ”nya historien” (*la nouvelle histoire*) slog där upp ett totalhistoriskt perspektiv, som vid sidan om de sociala strukturerna kommit att omfatta även referensvärlden, de kollektiva föreställningarna, de kulturella praktikerna och manifestationer, artefakterna och den materiella kulturen. Den intellektuella skulden till annalisterna – Marc Bloch, Lucien Febvre, men även Fernand Braudel, Georges Duby och Jacques Le Goff, för att nämna några namn – är därmed mycket stor, och av deras verk gjordes nu också omfattande nyupplagor och även översättningar till engelska. Framför allt det förnyade intresset för mentalitetshistoria banade i Frankrike vägen för den nya kulturhistorien, som också intresserade sig för mikrohistoria, det intima, familjen och det privata, ämnen som populariserats genom Philippe Ariès och Emmanuel Le Roy Laduries bästsäljande verk och snart blev del av den etablerade historieskrivningen i Europa. Den nya kulturhistoriens filologiska dimensioner och kopplingar till den språkliga vändningen anammades också av forskare som Roger Chartier eller Jean-François Sirinelli, vilka intresserade sig för bl.a. läsandets och de intellektuellas historia.²

York & London 1996); Keith M. Baker, *Inventing the French Revolution: Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century* (Cambridge 1990); Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre* (Cambridge, MA 1983); Lynn Hunt, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution* (Berkeley, Los Angeles & London 1984); Lynn Hunt (ed.), *The New Cultural History* (Berkeley 1989).

2. Marc Bloch, *Les rois thaumaturges. Étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale particulièrement en France et en Angleterre*, nouvelle édition corrigée, préface de Jacques Le Goff (Paris 1983, första utg. 1924), engelsk övers. 1990; Marc Bloch, *La société féodale* (Paris 1939, ny utg. 1989); Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, préface de Jacques Le Goff (Paris 1993); Lucien Febvre, *Un destin: Martin Luther* (Paris 1928); Lucien Febvre, *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais* (Paris 1942, ny utg. 1988); Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Paris 1949, fjärde korrigerade utg. 1979); Georges Duby, *Le temps des cathédrales. L'art et la société 980–1420* (Paris 1976, andra utg.); Georges Duby, *Les Trois Ordres ou l'imaginaire du féodalisme* (Paris 1978); Jacques Le Goff, *La naissance du Purgatoire* (Paris 1981); Philippe Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (Paris 1960, ny utg. 1973); Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* (Paris 1975);

Det ska noteras att största delen av denna banbrytande historie-skrivning gällde medeltidens och nya tidens historia. Delvis har detta en förklaring i annalismens betoning av långa tidsperspektiv och intresse för det tusenåriga ståndssamhällets uppgång och fall. Därtill finns en annan, minst lika betydande orsak, som även förklarar varför den kulturhistoriska forskningen i hög grad gällt 1700-talet och särskilt dess senare hälft. Den marxistiska historiesynens kris efter 1970-talet ledde amerikanska och franska forskare att söka efter alternativa förklaringar till franska revolutionens ursprung vid sidan om de materialistiska som betonat ekonomiska och sociala faktorer. Franska revolutionens orsaker och kulturella aspekter, som begrundades av bl.a. Chartier och av Baker, Darnton och Hunt, hade relevans inte bara för franska forskare, utan också för nordamerikaner som i den kunde spegla ett gemensamt intellektuellt och ideologiskt arv från de filosofiska och politiska strömningar som låg bakom de två stora revolutionerna på bägge sidor om Atlanten i slutet av 1700-talet. Detta revolutionära arv var också något som äldre franska historiker av olika politisk övertygelse personligen hade engagerat sig för i mitten av 1900-talet i kampen mot fascism och totalitarism.³

Att den forskning som lyfts fram i detta nummer fokuserar på 1700-talet, den period av nyfikenhet och frigörelse då den moderna offentligheten uppstod och då konsumtionsvanorna demokratiserades, är därför inte endast en tillfällighet utan har också en vidare betydelse. En avsevärd del av den tvärvetenskapliga kulturhistoria som skrivs i dag befattar sig uttryckligen med denna period, av nämnda orsaker. Därtill lämnar 1700-talet som brytningstid mellan absolutism och borgerlighet, mellan den naturvetenskapliga revolutionen och de romantiska ideologiernas frammarsch ett tolkningsutrymme och en relativ metodologisk frihet åt forskaren, som inte är lika självklar då

Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le Carnaval de Romans. De la Chandeleur au mercredi des Cendres 1579–1589* (Paris 1979); Carlo Ginzburg, *Il formaggio e i vermi: Il cosmo di un mugnaio del '500* (Torino 1976), engelsk övers. 1980; Philippe Ariès & Georges Duby (dir.), *Histoire de la vie privée* (Paris 1985–1987, 5 vol.); Roger Chartier, *Les origines culturelles de la Révolution française* (Paris 1990), engelsk övers. 1991; Jean-Pierre Rioux & Jean-François Sirinelli, *Histoire culturelle de la France* (Paris 1997–1998, 4 vol.).

3. Se t.ex. Jean-Marie Goulemot, 'Politique des Lumières', Charlotta Wolff, Timo Kaitaro & Minna Ahokas (eds), *The Enlightenment: Critique, Myth, Utopia* (Frankfurt am Main 2011), s. 9–26; Marc Bloch, *L'étrange défaite. Témoignage écrit en 1940* (Paris 1990); Anthony Pagden, *The Enlightenment and Why It Still Matters* (Oxford 2013).

det gäller perioder präglade av stark ideologisk konsensus eller rigida politiska och sociala system.

Den nya kulturhistorien karakteriserades i ett tidigt skede av en sådan tvärvetenskaplig fördomsfrihet som hade efterlysts redan av Bloch och Febvre, inte bara demografiska, statistiska och ikonografiska inslag, utan snart även ännu bredare öppningar mot närliggande humanistiska discipliner såsom exempelvis språkvetenskap, konsthistoria, etnologi och musikologi. Det har kommit att innebära att också andra discipliner än den historiska tillägnat sig kulturhistorien och gör anspråk på att skriva sådan. Omvänt finns det kulturhistoriker som medvetet skriver en historia utanför den traditionella historiserande historien och som lägger fokus på de subjektiva upplevelsernas historia, på individen, det enskilda, exceptionella och personliga, på kön, kropp och känsla, inte sällan ur ett mikrohistoriskt perspektiv.

I dag uppvisar kulturhistorien som inriktning en så bred variation att det inte längre är möjligt att ge en entydig beskrivning av dess metoder och forskningsobjekt. Man kan med François Dosses ord tala om en "historia i smulor", som exploderat i tusentals olika underarter och domäner, från läsandets till kattens, nattens, trädets eller avträdet historia, för att nu bara nämna några exempel.⁴ En del forskare som upplever andra historiska fack som metodologiskt begränsande beskriver sin kulturhistoriska forskning – inte att förväxla med kulturarvsforskning eller etnologi – som det som "inte är något annat". Också mer traditionella fack inom historieskrivningen har dock påverkats av den nya kulturhistorien. Ett exempel på detta är de internationella relationernas historia där den nya diplomatiska historien, som i detta nummer presenteras i en översikt av My Hellsing och Sophie Holm, uttryckligen gör anspråk på förnyelse genom kulturhistoriska infallsvinklar.

Sedan den kulturella vändningen och "den nya historiens" genomslag har den kollektiva föreställningsvärldens historia utsträckt sig till att omfatta inte bara den materiella kulturen utan också de immateriella sinnesintryckens historia: betraktandets, men även dofternas,

---

4. François Dosse, *L'histoire en miettes. Des Annales à la "nouvelle histoire"* (Paris 1987); Alberto Manguel, *A History of Reading* (London 1996); Gunnar Broberg, *Kattens historia. Sverige speglat i djurets öga* (Stockholm 2004); Alain Cabantous, *Histoire de la nuit, XVIIe-XVIIIe siècle* (Paris 2009); Alain Corbin, *La Douceur de l'ombre. L'arbre, source d'émotions, de l'Antiquité à nos jours* (Paris 2013); Roger-Henri Guerrand, *Les lieux. Histoire des commodités* (Paris 1985).

ljudens och känslornas sfär. Det som gör sinnesintrycken, sinnenas skärpa eller människans känsloliv i sig till fascinerande och ytterst relevanta föremål för kulturhistorisk forskning är att de inte är historiska konstanter. Liksom begreppen och de narrationer med vilka vi skildrar verkligheten förändras över tiden, förändras också de sätt på vilka vi strukturerar våra sinnesförnimmelser och upplevelser och vilka betydelser vi tillmäter dem. Sinnenas och sinnesupplevelsernas kulturhistoria, som lanserats av bl.a. Alain Corbin, är därmed nära besläktad med den mentalitetshistoria som den omedelbart föregåtts av, men också med smakens och smakernas, den materiella världens och det "banalas" och vardagligas historia.⁵

I detta nummer ingår två artiklar med fokus på den immateriella världen, den som skapas av upplevelser, sinnesintryck och föreställningar. Mikael Ahlund behandlar i artikeln "Att se och bli sedd på 1700-talets konstscen. Nedslag i konstbetraktandets kulturhistoria" konstpublikens uppkomst, medan Charlotta Wolffs artikel "Musikkultur och musiksmak i 1700-talets Sverige. Ett bidrag till lyssnandets historia" undersöker hur man lyssnade till musik. Lyssnandets historia är ett ännu föga utforskat område, som är särskilt relevant med tanke på de tidigmoderna uppfattningarna om hörseln som en väg att påverka människans själslandskap. Härtill kommer 1700-talets sensualistiska uppfattningar om sinnesintrycken som de klaraste källorna till kunskap och om konstupplevelsen som en väg till det sublima. Konstituerandet av en konst- och förströelsekonsumerande, men även kritisk och självmedveten publik, är därtill en central aspekt av den nya offentlighet som uppkom under 1700-talet. Konstproduktionerna och traderandet av melodier kan i detta sammanhang även betraktas som media för en nyhetsförmedling som nådde även mindre litterata segment av publiken.

Genom bildkonst och musik kultiverade en socialt växande krets av vakna medborgare nya sociala och halvoffentliga umgängesformer som gav amatörer och konnässörer, men även vanliga konsumenter, möjligheter att uppleva konsten och åskådliggöra sig själva i den. Konserter, opera och teater liksom även besök på offentliga konstutställ-

---

5. Alain Corbin, *Le miasme et la jonquille. L'odorat et l'imaginaire social XVIIIe-XIXe siècle* (Paris 1986); Daniel Roche, *Histoire des choses banales. Naissance de la consommation XVIIe-XIXe siècle* (Paris 1997); Amanda Vickery, *Behind Closed Doors: At Home in Georgian England* (New Haven & London 2007).

ningar som salongen i Paris eller Royal Academy i London skapade nya miljöer för socialt umgänge – salongerna, kaffehuset, teaterparterren, de litterära, vittra eller hemliga sällskapen – där diskussionerna om dessa upplevelser och konsten i sig också fick en politisk och social dimension. Dessa nya miljöer var i första hand urbana, trots att både musiken och bildkonsten kultiverades på herrgårdar och prästgårdar på landsbygden. Det var i städerna det fanns publik för konstupställningar och operaföreställningar, och det var i städerna som olika kulturella aspekter av offentligheten genom konst, sällskaplighet och tryckpress utvecklades.

Ann Öhrberg har i sin bok *Samtalets retorik. Belevade kulturer och offentlig kommunikation i svenskt 1700-tal* (2014) lyft fram de belevade idealen (som en svensk motsvarighet till engelskans och tyskans *polite culture* respektive *Geselligkeit*) och umgängesformernas (sociabilitetens) betydelse för nya medborgarskapsideal och en deltagande offentlighet. Denna typ av forskning visar på de kulturella aspekterna av den politiska idéhistorien, som traditionellt skrivits på betryggande avstånd från vardagligt trivia. Modern forskning kan kombinera dessa båda, vilket här illustreras av Markku Kekäläinens essä ”Upplevelser av teatraliskhet och autenticitet i 1700-talets London”. Den urbana kulturen och sociabiliteten i 1700-talets London väckte hos de samtida både beundran för autentiska gentlemän, som suveränt navigerade mellan storstadens skiftande scener, och moraliserande kritik mot vad som uppfattades som teatraliskhet och falskhet hos fördärvade urbana eliter. I denna värld sammanflätades idealen och verkligheten i skriftlig och visuell form, i tidningsartiklar, pamfletter och karikatyrer som tillfredsställde den växande läskunniga publikens nyhetsbegär.

Konstupplevelserna och umgängeskonsten fick också en sinnlig dimension då de kombinerades med gastronomiska njutningar eller mer vardagligt ätande och drickande. En del av den nya borgerliga offentligheten var de publika utskänkingsställena. Från och med slutet av 1700-talet, men ännu snabbare under tidigt 1800-tal blev restauranger lika betydande rum för eliternas sociala liv som konserthus, operahus, teaterhus, konstsalonger och museer. Maten och måltider kan också ses som kulturella och sociala resurser som syftade till att stärka människornas gemenskap, medan de användes som maktelement och tolkades som sådana av de samtida. Dessa frågeställningar tangeras här av Johanna Ilmakunnas i artikeln ”Måltidsupplevelser i 1700-talets Sverige och det tidiga 1800-talets Finland”.

Människans kroppslighet och grundläggande behov av vård, värme, mat och dryck hör till vardagens materiella betingelser, kring vilka det i alla kulturer har utvecklats komplexa uttryck för social status, identitet och makt. Sjukdomarnas historia, klädseln, inredningen, maten och drycken hör till det kulturhistoriska spektret på samma sätt som den materiella kulturen, konsumtionsvanorna och de vardagliga ritualerna och upplevelserna. Konsumtion har varit en starkt företrädd forskningsgren som förenat många olika aspekter av livet. Pernilla Rasmussens artikel ”Återbruk i modegarderoben, ca 1790–1830” fokuserar liksom Ilmakunnas på materiell kultur och konsumtion men med ett dräkthistoriskt perspektiv. Mode är inte bara nya kläder och accessoarer. Under 1700-talet och i början av 1800-talet var materialen ännu dyra. Tyg som kanske hade sytts till en *robe* en gång på 1780-talet kunde användas för ett helt annat plagg på 1820-talet. Modegarderoben var en social och kulturell resurs som underhölls noggrant genom en persons livstid, ibland även efter döden i form av ärvda och möjligtvis ändrade klädesplagg.

Ett annat tema som sedan den språkliga och kulturella vändningen ständigt varit aktuellt inom historieskrivningen är den bokliga kulturen. Forskningen om läsning och litterarisering innefattar och vidgar den viktiga frågan om vem som utövar och därmed utformar kulturen och smaken. Exempelvis har scenkonsten liksom även samlandet av bildkonst och böcker alltid hört till eliternas sätt att uttrycka sina självbilder och definiera sociala gränser. Under 1700-talet ledde en större spridning av läskunnighet och böcker till att nya aktörer tillägnade sig en boklig kultur. I artikeln ”Skrivande barnmorskor. Barnmorskeyrkets litterarisering under 1700-talet” presenterar Kirsi Vainio-Korhonen en rätt så exceptionell yrkeskår. Det bok- och läskunnighetshistoriska perspektivet sammanknyts här med andra stora kulturhistoriska frågor som gäller kön, auktoritet och medicinsk kultur.

Uppmärksammandet av den skriftliga kulturens utbredande på partiell bekostnad av den orala hör till de största mentala revolutionerna inom idéhistoriens kulturhistoria. Växelverkan mellan muntlig och skriftlig kultur samt de bokliga kulturernas popularisering genom andra medier som exempelvis teater och sång utgör också nya spännande domäner inom upplysningstidens kulturhistoria, som ingalunda begränsar sig till exklusiva eliter utan omfattar också de folkliga och rurala kulturerna. Här kan också artistiska källor utnyttjas av historieforskningen: exempelvis skillingtryck och folkvisor är inte enbart kul-

turhistoriska objekt i etnografisk betydelse, utan de återspeglar också samtida politiska händelser och debatter och är en viktig dimension av 1700-talets politiska offentlighet.

Böcker och läsning, musik och lyssnande, konstsamlade och konstbetraktande kan ses som andliga dimensioner av människornas dagliga liv, medan mat och måltider, mode och klädsel representerar mer materiella aspekter. Ändå förenas alla dessa ”nya historier” till en *histoire totale* i de artiklar som detta nummer av *Historisk Tidskrift för Finland* lyfter fram. Texterna pekar också på de sensoriska dimensionerna i det sinnliga och njutningslystna 1700-talets kulturhistoria: synen och hörseln, som tränades av den nya konstpubliken, förmågan att njuta av ett verk eller att spela eller lyssna till musik; smaken och luktsinnet, som var centrala för måltidsupplevelserna och för uppfattningar av mat och dryck; känselsinnet som uppväcktes av materialen i inredning och klädsel, känslan av tyg under fingrarna eller känslan av en viss mat i munnen. Samtliga texter i detta temanummer bidrar också till forskningen om hur det under 1700-talet skapades nya former för det sociala och urbana umgänget, som ledde till det ständsöverskridande medborgarskapets och den borgerliga offentlighetens tillkomst: läsning och utbildning, bildning och edukation genom konst och musik, restauranger och middagsbjudningar som sociala rum samt betydelsen av kläder och ett behagligt yttre i det nya publika rummet.

Även om forskningsartiklarna i numret i enlighet med tidskriftens linje har ett nordiskt och svensk-finskt perspektiv, är det omöjligt att skriva en kulturhistoria som inte påvisar en ständig växelverkan mellan Nordeuropa och resten av världen, om det så gäller konsumtion och varor, kulturell kosmopolitism och nätverk eller hur böcker, melodier och konstverk cirkulerar mellan länder och kontinenter. Det rumsliga, det globala och det transversala hör till de infallsvinklar som är mest omtalade just nu. Det står därmed redan nu klart att den nya, tvärvetenskapliga kulturhistorien håller på att utvidga 1700-talets borgerliga offentligheter med en kosmopolitisk och global dimension. Vilka nya forskningsfrågor detta kommer att ge upphov till återstår ännu att se.